

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Для сучасного розвитку сільської школи характерні динамізм, зміна технологій; демократизація і гуманізація суспільних відносин і, як наслідок, зростання компетентності особистості. Соціальне замовлення суспільства вимагає переорієнтації освіти від знанневої парадигми до компетентнісної, у змісті якої на перше місце висувається сума якостей, необхідних для розв'язання життєвих проблем, виконання різних соціальних ролей. Якщо раніше основним компонентом навчально-виховного процесу були знання, то зараз – особистісний розвиток.

Основним результатом освіти повинна стати не система знань, умінь і навичок сама собою, а набір визначених державою ключових компетенцій в інтелектуальній, суспільно-політичній, інформаційній, комунікативній та інших сферах. Протягом останніх років висловлюється думка про те, що дітей варто не стільки навчати конкретних знань, скільки організувати їх для пізнання навколишнього світу. Ще давньогрецький філософ Сократ наголошував, що треба допомогти відродженню істини в інших людях, а не «передавати знання». Необхідна організація навчальної діяльності, яка б сприяла розвитку аналітичних здібностей, пізнавальних умінь учнів.

Слід підкреслити, що в сучасних умовах школа є основною ланкою компетентнісно спрямованої освіти і соціалізації особистості. На різних рівнях вона взаємодіє з суспільством як цілісною соціальною системою, значною мірою детермінується нею. Необхідно розвивати сільську школу як інноваційний освітній заклад, життєдіяльність якого спрямована не лише на підтримку сільського соціуму, але і на створення умов для особистісного розвитку школярів.

Переорієнтація завдань навчально-виховного процесу в сільській школі на засади компетентнісно орієнтованої освіти, спрямованість на гуманістичну модель, що містить моральні ідеали і громадянські цінності, значно збільшує можливості розв'язання проблеми формування комунікативної компетентності учнів. Водночас учням сільської школи слід допомагати безболісно входити в систему міжособистісних, групових, сімейних, суспільних відносин.

На думку зарубіжних і вітчизняних експертів, компетентності є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність учня до активної участі в житті суспільства, його подальшого розвитку. Формування компетентностей учнів зумовлене не тільки реалізацією відповідного оновлення змісту освіти, а й адекватних методів і технологій навчання. Але зміст та методика викладання будь-якого предмета мають певні специфічні риси стосовно формування компетентностей учнів.

На відміну від компетентності як особистісного утворення, компетенція є відчуженою від суб'єкта, наперед заданою соціальною нормою освітньої підготовки особистості, яка необхідна для її якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Результатом набуття компетенції є компетентність, яка передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності.

Як зазначають дослідники, формування компетентності через оволодіння учнем компетенцією може бути реалізована на основі відповідної системи навчальних завдань, які передбачають способи діяльності залежно від предметної специфіки; створює ситуації, в яких учні набувають досвіду вирішення практичних проблем і мотивованого ставлення до процесу і результату пізнання.

Досить активно досліджуються окремі аспекти проблеми формування в учнів ключових і предметних компетентностей. Так, теорію освітніх компетенцій і компетентностей у шкільній освіті України обґрунтовано в роботах Н. Бібік, С. Бондар, В. Бондаря, І. Єрмакова, О. Савченко, С. Трубачевої та ін. Методичні аспекти проблеми розкриваються у працях науковців – Т. Байбари, М. Вашуленка, І. Гудзик, Н. Коваль, К. Пономарьової. Загальний аналіз сутності поняття «компетентність», порівняльну характеристику ключових компетентностей в європейських освітніх системах здійснили О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун. Тенденції розвитку компетентнісної освіти у контексті реформування загальної середньої освіти в країнах Європейського Союзу в умовах інтеграції розглядали Г. Єгоров, Н. Лавриченко.

Спостерігається різноманітність думок щодо визначення ключових компетентностей, проте відмічається, що компетентність належить до сфери узагальнених понять, що містить комплекс структурних елементів – знань, умінь, навичок, взаємин, цінностей, способів діяльності та інших складників, що становлять особистісні й суспільні аспекти життя людини.

Слід підкреслити, що компетентність не є лише сумою знань, умінь і навичок, оскільки залучає всі сторони діяльності: знаннєву, операційно-технологічну, ціннісно-мотиваційну. Відтак розглядається не сукупність окремих процедур діяльності, а властивість, що дозволяє особистості здійснювати діяльність в цілому.

Культурологічну концепцію змісту освіти з визначенням у ній ролі й місця ключових компетентностей розроблено російськими вченими В. Раєвським і А. Хуторським. Теорію ключових компетенцій у шкільній освіті висвітлено в працях М. Алексеєва, І. Зимньої, А. Маркової, І. Сергеева, В. Серікова, С. Шишова. Дослідники І. Горелова, О. Кубрякова, О. Лурія розглядали явище компетентності у мові. Професійну компетентність педагога досліджували Н. Жукова, Л. Лаптева, В. Сластьонін. Моделі ключових компетенцій розробили М. Алексеєва, І. Зимня, А. Маркова.

Науковці європейських країн вважають, що розвиток компетентності учнів сприяє інтелектуальному і культурному вдосконаленню особистості,

формуванню в неї здатності швидко реагувати на зміни у сучасному суспільстві. Міжнародна комісія Ради Європи в своїх документах розглядає поняття компетентності як загальні, або базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, ключові уявлення, опори, або опорні знання.

На думку вчених Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшиної, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачевої ключова компетентність є об'єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень тощо, які можна застосовувати в широкій сфері діяльності людини. Вона передбачає «засвоєння учнем не окремих непов'язаних один з одним елементів знань і умінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напряму її набуття є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер» [3, с. 34].

За різними джерелами, зокрема за документами Ради Європи, у працях І. Єрмакова, А. Хуторського визначено ключові компетентності, серед яких є комунікативна компетентність. Зокрема, ключові компетентності вони визначали на основі соціального досвіду і досвіду особистості та основних видів діяльності учнів. У цьому контексті комунікативна компетентність розглядається як певна складова більш складних і загальних особистісних утворень.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про взаємозв'язок категорій компетентності та спілкування. Вчені К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Бодальов, М. Каган, О. Леонт'єв, А. Мудрик вважають, що спілкування і є комунікативною діяльністю. Проте, на думку Г. Андреевої, Е. Короткова, В. Кричевського, спілкування – це особливий різновид комунікації. З огляду на це, важливого значення набуває комунікативна сторона спілкування, оскільки вона пов'язана з розкриттям специфіки процесу спілкування між людьми як активними суб'єктами.

Процесу спілкування як педагогічній проблемі надавали увагу Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Руденський. Дослідження Н. Кузьміної, В. Мясичева, А. Петровського, В. Сластьоніна підтверджують, що комунікативні вміння формуються у процесі спілкування. Водночас вчені Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянников ототожнюють поняття «комунікативна компетентність» та «компетентність у спілкуванні» і розглядають їх як здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з людьми.

Обмеженість сільського середовища, сфери соціальних стосунків учнів, одноманітність життя зумовлює вузькість і одноманітність зразків поведінки, під впливом яких розвивається дитина. Хоча сільському школяреві доступні засоби масової інформації, але позначається дефіцит спілкування, новітньої інформації, недоступність культурних осередків міста. Тому у школярів більш повільний темп культурного розвитку, нижчий рівень розвитку комунікативних навичок і мовної культури. Саме

нечисленність особистих контактів, соціальний контроль поведінки з боку односельців, перевага неформальних соціальних стосунків заважає учню адаптуватися в умовах зміни освітнього простору і певного соціального статусу у новому колективі.

Формування комунікативної компетентності учнів сільської школи має свої особливості, зумовлені специфікою навчально-виховного процесу з урахуванням обмеженого соціально-культурного простору. Водночас сільська школа, незважаючи на існуючі протиріччя в суспільстві і в ній самій, залишається значним стимулом для розвитку життя на селі. До того ж, соціокультурне середовище зумовлює формування у школярів ключових компетентностей і компетенцій.

Отже, «основою загальної компетентності є комунікативна компетентність, яка означає сукупність комунікативних стратегій (мотиваційний компонент) і засобів (знань, вмінь, навичок), які застосовуються в конкретній ситуації міжособистісного, групового та публічного спілкування з метою реалізації основних його функцій (повідомлення інформації, сприймання й оцінки, організації взаємодії та впливу), обумовлену попереднім досвідом взаємодії з іншими людьми; рівнем розвитку здібностей; індивідуальними рисами особистості» [1, с. 49].

З огляду на це, комунікативна компетентність передбачає здатність успішно взаємодіяти з іншими, співпрацювати і розв'язувати конфлікти. Водночас здатність успішно взаємодіяти з іншими дозволяє особистості проявити ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими. Здатність співпрацювати дає можливість разом досягати спільних цілей, а здатність розв'язувати конфлікти дає змогу особистості сприймати конфлікти як один з аспектів людських взаємин і конструктивно їх долати.

Відтак проблема формування комунікативної компетентності є практичним аспектом проблеми встановлення взаєморозуміння між людьми. Як зазначають вчені, «не навчаючи спілкування та співпраці, ми не навчимо дітей учитися». Адже компетентності не суперечать знанням, умінням, навичкам, а передбачають здатність осмислено їх використовувати.

Водночас в процесі спілкування формуються уявлення особистості про себе, осмислення своїх вчинків та їх результатів. У контексті компетентнісного підходу спілкування реалізується в побудові стосунків з однолітками на основі певних етичних норм, які визначають вчинки учнів. Саме у взаємодії відбувається усвідомлення учнем необхідності регуляції своєї поведінки, формується вміння захищати інтереси – власні та інших людей. З цією метою пропонується моделювання проблемних ситуацій, створення індивідуально-групових програм навчання спілкуванню, курсів за вибором, упровадження факультативів з культури спілкування.

Безумовно, запровадження курсів за вибором стане ефективним за умови, що їх реалізація у процесі навчання спиратиметься на спеціально розроблену програму, яка регламентуватиме їх зміст, тривалість навчання, визначатиме кінцеві результати навчальної діяльності. Домінантним

залишається принцип диференційованого та індивідуального підходу до здійснення навчального процесу в сільській школі.

Необхідно актуалізувати процес відбору таких видів, форм і методів організації спілкування, які б забезпечили індивідуально-диференційовану роботу з учнями, враховували соціальні чинники впливу на результативність комунікативної діяльності в сільській загальноосвітній школі, оскільки діти мають обмежене число суб'єктів спілкування.

Отже, удосконалення освітнього процесу з урахуванням компетентнісного підходу полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати набуті знання і уміння в конкретних навчальних та життєвих ситуаціях. Компетентнісна освіта за своєю сутністю зорієнтована на практичні результати, досвід особистісної діяльності, що зумовлює зміни в орієнтації навчання, яке спрямовується на розвиток цінностей і життєво необхідних знань і вмінь учнів.

Як наслідок, комунікативна компетентність характеризує здатність, готовність і культуру міжособистісного спілкування особистості в колективі. Це динамічне особистісне утворення визначається певним змістом зв'язків між кожним вихованцем зокрема й колективом у цілому, виконує на кожному етапі розвитку школяра соціально-психологічні та педагогічні функції. Для засвоєння комунікативної компетентності в навчальному процесі фіксується необхідна й достатня кількість реальних об'єктів комунікацій та способів роботи з ними для учня кожного ступеня навчання у рамках досліджуваного предмета чи освітньої галузі.

Відтак у молодших школярів з'являються орієнтації на суспільні функції людей, норми їхньої поведінки і сенс діяльності, що сприяє формуванню потреби в новій соціальній діяльності. Спрямованість безпосередньо на процес діяльності (як психологічна особливість молодших школярів) робить учнів позитивно зорієнтованими на різні види діяльності. Необхідно підтримувати прагнення молодших школярів до участі у різних видах діяльності: від навчальної до суспільно корисної; здатність виявити себе, що передбачає розвиток практичних умінь і навичок.

Формування комунікативних умінь молодших школярів здійснюється у тих формах, які найбільше притаманні дітям даного віку, а саме: ігрова діяльність, організація взаємодії учнів через інсценування, колективні творчі справи тощо. У процесі гри реалізується можливість саморегуляції поведінки дитини. З дорослими учні спілкуються безпосередньо і чекають від них допомоги, розуміння. Саме у початковій школі закладаються основні моральні цінності, норми поведінки, розвивається творчий потенціал молодшого школяра.

Водночас виникає необхідність розширення і поглиблення досвіду спілкування учнів, стосунків між учнями і вчителями, школою і родиною. Проте, соціальні умови, в яких знаходиться учень сільської школи, не дають йому в повній мірі задовольнити ці потреби. Батьки, в силу нагальних проблем, які пов'язані з умовами життя на селі, зайнятістю господарством, не в змозі в достатньому обсязі спілкуватися з дитиною.

З огляду на це, обмежений і постійний склад учасників взаємодії в будь-якій діяльності призводить до стандартизації поведінки, звуження можливостей для спілкування учнів. Адже спілкування сільського школяра обмежене чисельністю населення, однак відрізняється детальним знанням оточення. Учні сільських шкіл з раннього віку мають можливість спілкуватися з природою, а завдяки цьому вчаться бути більш самостійними, більш упевненими в собі.

Для набуття учнями соціального досвіду, вміння жити в суспільстві педагогу слід активніше залучати школярів до різних видів діяльності на основі діалогу, співпраці. Під час вибору видів діяльності одним із критеріїв має бути оптимальне сполучення суб'єктивного досвіду учнів і соціального способу поведінки, наявність внутрішньої мотивації. У процесі суспільної діяльності учень набуває соціального досвіду, оволодіває комунікативними вміннями. Організація суспільної діяльності забезпечує реалізацію певних завдань, таких як засвоєння учнем соціальних знань, правил, норм, цінностей; розвиток комунікативних умінь і здатності до соціальної взаємодії, стосунків з учасниками педагогічного процесу. Адже чим менше село, тим тіснішим є спілкування дітей з дорослими.

З огляду на це освітні округи створюються з урахуванням тенденцій демократичної ситуації з метою координації зусиль суб'єктів округу: створення єдиного освітнього простору для забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти; надання можливості учням навчальних закладів освітнього округу здобувати необхідні компетентності (соціальну, комунікативну, інформаційну).

Отже, комунікативна компетентність забезпечує постійну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу сільської школи, спрямованих на успішну реалізацію мети. Учні вчаться презентувати себе, аргументовано висловлюватися, вести дискусії, відстоювати власну думку, самостійно здобувати необхідну інформацію, виокремлювати проблеми й шукати способи їхнього розв'язання. Усвідомлення школярами своєї участі у вирішенні важливих суспільних справ є основою подальшої активної позиції у дорослому житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Н. Сучасні тенденції розвитку професійної соціокомунікативної компетентності керівників профільних ЗНЗ / Н. Василенко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2011. – № 6. – С. 46–51.
2. Коберник О. М. Навчально-виховний процес у сільській загальноосвітній школі: сутність, проектування, організація / О. М. Коберник. – К. : Знання, 1998. – 307 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «КІС.», 2004. – 112 с.
4. Хуторський А. Практикум по дидактике и современным методикам обучения / А. Хуторской. – Санкт-Петербург, 2004. – 539 с.